

УКРАЇНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ ЯК ВИСТАВА НАРОДНОГО ЖИТТЯ

Аналізуються основні етапи українського весілля, його пісенна драматургія та художні засоби з метою глибшого розуміння цього феномену як зразка національної культури.

Ключові слова: обряд, свято, весілля, театралізація, ментальність.

Анализируются основные этапы украинской свадьбы, ее песенная драматургия и художественные средства с целью более глубокого понимания этого феномена как образца национальной культуры.

Ключевые слова: обряд, праздник, свадьба, театрализация, ментальность.

To define main phases of Ukrainian wedding, of it drama, which base on folk songs, and artistic means. The main goal is to reach a profound understanding of this phenomenon as example of national culture.

Key words: ceremony, holiday, wedding, theatrical, mental.

Актуальність проблеми визначається необхідністю збереження національної самобутності в умовах глобалізації і повсюдної біфуркації соціокультурних процесів в українському суспільстві, а також важливістю родинних стосунків, які є запорукою ментального здоров'я нації. В останні роки науковий інтерес до феномену українського весілля значно посилюється.

У статті використовуються праці М. Дмитренка, який розглядає основні етапи проведення українського весілля; пісенну драматургію цього свята досліджує Л. О. Єфремова; його символічність і магічність — В. М. Войтович. Специфіку слобожанського весілля як одного з головних родинних свят визначено на основі книги визначного українського етнографа та фольклориста П. В. Іванова «Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии», яка визнана однією з найкращих «народних щоденників» і справжньою енциклопедією народного побуту слобожан XIX ст.

Метою статті є визначення основних етапів проведення традиційного українського весілля як вистави народного життя.

На думку В. М. Войтовича, «слово «весілля» походить від назви свята «веселія», яке відзначалося кожної фази сонцестояння впродовж року. Саме в пору весняного і літнього сонцестояння, в час пробудження і запліднення землі, люди й самі відчують потяг до кохання, створення сім'ї та продовження роду, тому переважна більшість весіль відбувалася саме в цей час, менше — осінньої пори» [2, с. 156]. Пізніше найкращим часом весіль стали вважати пору від 15 серпня до 14 листопада. З Покрова весілля в повному розпалі. «Прийшла Пречиста, — несе старостів нечиста», — так говорила сільська красуня, розбірлива наречена. «А як прийде Покрова, зареве

дівка, як корова, що старостів немає, щоб заміж скоріше віддали» [5, с. 177].

У семіотичному аспекті українське весілля є кодом національної ментальності. З ним пов'язували не тільки шлюб молодих, а й поєднання двох родів. Це була масштабна і відповідальна подія, в якій брало участь чимало людей у ролі старостів, сватів, коровайниць, свях, світилок, дружок, бояр, музик, кухарок, запрошених родичів, сусідів і просто «запорожців».

Традиційна весільна драма дивовижно багата. Записуючи скарги усної народної творчості, М. Дмитренко з прикрістю зауважував: «Пісенне традиційне дійство втрачає свій дзвінкий, кришталево чистий голос; молодь майже не співає весільних пісень; обряд спрощується, примітивізується, часом зводиться до бездуховного червоногрудницького застілля. «Прогонка» гуртів людей при урочистій реєстрації шлюбів у палацах одруження, «мікрофонний диктат» організатора-розпорядника (тамади) в кафе чи ресторані, гроші в конвертах — не найкраще видовище сучасних весіль» [3].

Зазначені особливості сягають корінням радянського минулого нашої країни. У роки радянської влади з огляду на панівну ідеологію виникли такі поняття, як: «червоне весілля», «робітниче/шахтарське весілля», «комсомольське весілля». Парадоксальним було «безалкогольне весілля» на початку 1980-х рр. у період чинності «сухого закону».

Деякі з радянських нововведень міцно ввійшли до сучасної весільної обрядовості українців, наприклад, функціонування «Палаців урочистості (урочистих подій, одруження, шлюбу тощо)», в яких проводиться урочиста церемонія офіційної реєстрації шлюбу (так званий «розпис»), що в радянський час, конкуруючи із забороненим вінчанням, міг бути шикарно обставленим, проходити за участі представників громадськості (подеколи влади), трудового колективу тощо. Ще одна з недавніх (започатковано за СРСР) традицій існувала під час сучасного українського весілля — відвідання, часто з покладанням квітів та обов'язковою фото- і відеосесією пам'ятних місць у тому чи іншому місті або місцевості. Кожне українське місто, навіть незначне, має таке своє місце (часто міська). Зазвичай, ними стають центральна площа або вулиця міста (села), монумент або музей відомому землякові, пам'ятники засновникам поселення, історичним особам, військовим звитязцям (наприклад, козакам; невідомому солдату, що загинув у роки Великої вітчизняної війни тощо), будинок місцевої адміністрації або просто прикметна споруда, монумент чи природний об'єкт [7], наприклад, таким традиційним для Харкова місцем є меморіал пам'яті загиблим воїнам.

На сучасному етапі зберігаються дві основні тенденції у святкуванні весіль у світі, з одного боку — під впливом глобалізації весільний обряд набув у найбільших мегаполісах планети універсального космополітичного вигляду (особливо при міжетнічних, міжконфесійних, міжрасових та міжнародних шлюбах), з іншого — існує стійка

тенденція до «етнізації» весіль і всіх пов'язаних з ним традицій, навіть у середовищі городян [1].

Традиційна весільна вистава, у якій розігрується драма самого життя, драматургія цієї вистави ґрунтується на піснях українського народу. «Українські весільні пісні синтезують у собі багатовіковий досвід народу; в них знаходимо відгомони давніх вірувань, елементи заклинальної магії, зразки міфологічної образності, сонцепоклонницької символіки, нашарування різних епох. Через різноманітні табу, побажання, висловлені в яскравій художній формі, весільні пісні, весільний обряд, звичаї весілля несуть глибокий виховний заряд, закликають любити рід, родину, не цуратися батька-неньки, чесно працювати і жити поміж своїх і чужих, близьких і далеких людей» [3].

Як підкреслює Л. О. Єфремова, весільні пісні «... повинні мати такі риси: стійкість у традиції, відносно просту канонізовану форму та яскраву мелодію, яка швидко запам'ятовується і легко впізнається, а також мобільність та здатність до варіювання у процесі імпровізації нових і нових поетичних текстів. Такі наспіви мають значення символів у весільному обряді» [4, с. 111]. Наприклад:

Ой застукали вороні коні на дворі,
Ой забряжчали золоті кубочки на столі.
Ой заплакала молода Ганнуся в коморі,
Ой як упала своєму батеньку у ноги:
«Ой не дай мене, мій батеньку, від себе,
Нехай я зношу рутяний вінок у тебе...»

За сучасності традиційним (з радянського часу) музичним супроводом весільної церемонії, зокрема церемонії офіційної реєстрації шлюбу в органі реєстрації актів громадського стану (РАГСі), став весільний марш Ф. Мендельсона.

Пісень, використовуваних в українському весільному обряді, налічується понад 1500. Їх умовно можна поділити на кілька тематичних груп: пісні, що пояснюють дії весільної драми (жалі батьків за дочкою, молоді за ріднею, непевність у майбутті тощо); пісні з проханням до Бога і святих дати молодим добру долю; пісні-величання молодих та їх родичів; мотиви-голосіння (гірка жіноча доля, важке життя в чужій родині); жартівливі й кепкувальні пісні. На весіллі співають також багато звичайних, необрядових пісень, балад, коломийок. Більшість обрядових пісень мають яскраво виражений ліричний характер. На традиційному українському весіллі обов'язковою є наявність «музики» (невеликого оркестру чи ансамблю), яка бере участь у переходах і переїздах молодих, вирає до танцю, акомпанує співові [6].

Традиційні весільні обряди самі по собі є формою народного театру. Українське весілля повсюдно зберігає певні елементи архаїки (дохристиянської, княжої доби, періоду козацтва), являючи собою театралізовані дієства, супроводжувані безліччю обрядів, ритуалів, народних пісень тощо. При всій різноманітності весільних обрядів в Україні в них чітко виділяються три етапи, а саме: передвесільний, власне весільний та післявесільний.

Перший етап передбачає змовини, сватання, оглядини та заручини. Сватання може відбуватися задовго до весілля. Після сватання шлюбний процес ще можна припинити. Заручини вважали правовим вирішальним кроком, після якого обов'язково повинно відбутися весілля.

Другий етап починається із записин родини та гостей на весілля і вишкання короваю. Основні події розгортаються з п'ятниці до неділі. Центральна частина — перехід молодої в дім молодого — відбувається в неділю. Основний перебіг другої фази приблизно такий: записини; вишкання короваю, співання коровайних пісень; дівичвечір; вінкоплетини; квітчання; розплітання коси молодої і співання сумних пісень; обід; поїзд молодого до молодої; викуп молодої; вінчання; від шлюбу; весільний обід; дарування; частування; перепій; розплітання коси; покривання. Ролі в обряді поєднуються у дві групи: молодий і молода з найближчою родиною, роль яких у цілому пасивна, й весільні дружини зі сторін молодого і молодої (старости, дружки та дружби, бояри, свахи). Ці другі виконують більшість ритуалів і співів.

Третій етап починається в понеділок, коли відбуваються післявесільні розваги, співають пісень, ділять коровай (часом коровай ділять у неділю); «циганщина»; вивідки тощо.

Розглянемо деякі весільні обряди, позначені ознаками театралізованих магічних актів. Недарма кажуть: «грати весілля», адже шлюбний ритуал — це своєрідна народна драма з відповідними піснями, приспівками й примовками.

Сватати дівчину молодий ішов з батьком і зі сватами, ролі яких виконували близькі родичі — шановані одружені чоловіки; із собою вони брали хліб та палиці. «За старшого старосту, як правило, вибирали гострого на язик і дотепного чоловіка, який умів артистично виголосити традиційну промову про мисливців, які побачили на снігу слід куніці-красної дівичи (центральні регіони України), Дівчина, яку обов'язково запрошували до хати, мала при цьому сором'язливо стояти і колупати піч. На знак згоди вона розрізала принесений хліб зі словами: «Ріжу цю хлібину, а ви мене прийміть як свою дитину» (Харківщина) і подавала старостам рушника на хлібі. Приймаючи дар, старости кланялися і промовляли: «Спасибі й дівчині, що рано вставала, тонко пряла і хороші рушники придбала» (Полтавщина) [8].

Після цього домовлялися про заручини. На заручинах відбувалося обрядове поєднання рук молодих на хлібі або зерні. Згідно з народними уявленнями, це дійство набувало чинності і подекуди називалося «малим весіллям».

Весілля розпочиналося з обряду збирання барвінку для вінків, тому що він «і хрещатий, і запашний». В. М. Войтович наголошує, що недарма в народі кажуть: «Стелися, барвінку, аби любов з любов'ю зустрілась». «У день весілля молоду купали в духмяній, настояній на степових квітах, воді. Гарно вбраній чарівній царівні ніжно клали на чоло віночок з яскравими та темними стрічками: так має бути завше на довгій життєвій ниві — дні веселі і дні сумні» [2, с. 154].

Неодмінним атрибутом весілля є коровай, до випікання якого запрошували тільки тих заміжніх жінок, які жили зі своїми чоловіками в злагоді, були чесними, порядними, мали діток. Наприклад, Л. О. Єфремова описує цей обряд так: співаючи, коровайниці, найчастіше із семи осіб, розчинають коровай, замішують тісто. З житнього тіста роблять товстий корж — підосху, а зверху прикрашають коровай шишками, гусками, зірочками, серцями тощо. У цей час піч вимітає брат молоді. Коровай саджають у піч. Під час випікання коровайниці миють стіл, руки і цю воду виносять на тік, щоб жито родило. Потім частуються, виймають готовий коровай та прикрашають його гілочками, паперовими стрічками, квітами, свічками. Мати обдаровує коровайниць калачами і ті розходяться по домівках [4, с. 151]. Коровайні прикраси символізували міцність майбутнього подружнього життя, щастя, добробут і злагоду.

Надзвичайно різноманітними, високо поетичними, дотепними були весільні побажання молодим під час розподілу короваю (частування), наприклад: «Даруємо вам щастя, здоров'я, хліба, солі і всього доволі!» або «Даруємо корзину суниць, щоб молодий не заглядав на чужих молодіць».

На Слобожанщині, на відміну від інших регіонів, коровайний обряд відбувався тільки в молоді та супроводжувався різними жартівливими витівками. Наприклад, за одягненими тільки в сорочки жінками підглядали чоловіки, за що бували облиті водою й обсіпані мукою.

Запрошувати на весілля гостей ходили окремо наречений зі старшим боярином і наречена зі старшою дружкою. Зайшовши в хату, вони вручали господарям спеціально випечений фігурний хлібчик («пишку»), кланялися і промовляли: «Просили батько, просили мати і я прошу: приходьте до нас на весілля!». Після запросин наречена поверталася з дружками до хати, де починався дівич-вечір. Молоду вбирали у весільний одяг і розплітали їй косу. Вінок на молоду зазвичай надягала мати.

Розплітання коси символізувало зміну статусу дівчини, але водночас робило її дуже вразливою і небезпечною для оточуючих: адже вона була вже не дівчиною, але ще й не жінкою, тобто перебувала «на межі». До молоді не годилося навіть торкатися голою рукою — за стіл її заводили за хустину, й рідня пильно стежила, щоб ніхто не зурочив молодих.

Залежно від регіону є безліч варіантів проведення дівич-вечора. Так, на Слобожанщині молода ховалася в сусідів, а молодий мусив її шукати й давати викуп за неї братові, який його не пускав до молоді, примовляючи: «Я горобців драв, та сестру годував, а вам дурно оддам? Не оддам!» [8].

Традиційний сценарій українського весілля обов'язково передбачав церковний обряд вінчання. Залежно від місцевої традиції, молодий і молода йшли до церкви окремо або ж наречений приїздив по наречену. Подекуди з церкви молодий їхав до батьківської оселі, щоб потім з весільним почтом урочисто приїхати по молоду.

У поїзді молодого, зазвичай, кількість гостей повинна бути непарна — парою мала стати молода. Друзі молодого (старости) були перев'язані рушниками, свахи несли хліб, калач, шишки і зав'язані в хустину подарунки для молодої та її рідні. Мати молодого благословляла сина в дорогу до молодої: обсіпала його житом, дрібними монетами і цукерками. Важливу роль виконувала світилка (незаймана сестра молодого), яка несла світильник: вирізану з дерева козацьку шаблю або голову коня зі свічкою). Була своя роль й у незайманій сестри молодого, але її виступ відбувався під час застілля. Звали цю сестру «свестя», вона повинна була вкрати квітку з шапки молодого, а «боярин», якщо прогавив квітку, відкупав її у свесті стрічками та дрібними грошима:

Скаче свестя, скаче,

Чогось вона хоче.

Талера золотого

Від зятя молодого.

Теща зустрічала майбутнього зятя з хлібиною, обсіпала його зерном і кропила водою. Молодих заводили за стіл і садовили на кожуха догори вонною, під який підсипали жито і клали гроші, що мало символізувати добробут і заможність молодої родини. Місце біля молодої наречений викупував, зазвичай, у молодшого брата своєї майбутньої дружини. Потім відбувався обряд обдаровування. Молодий дарував тещі чоботи, сестрам — хустки, друзям — кольорові стрічки. Молода у свою чергу обдаровувала рідню молодого.

Частування короваєм сприймалося як громадське схвалення шлюбу. Спочатку частку короваю підносили батькам, потім молодим, а далі — усім гостям. «Підошву» короваю віддавали «запорожцям», тобто тим, хто не був запрошений на весілля, а спостерігали за весільними урочистостями за порогом хати або біля вікон.

У книзі П. В. Іванова «Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии» наводиться таке «меню» весільного обіду: пироги, капуста, лапша з гусятиною, холодне. Усе це запивається горілкою і вареною (гарячою юшкою із сушених груш з додаванням духмяного та гіркого перцю, меду та горілки [5, с. 39]). На вечерю подають мочені яблука, засолені кавуни й огірки. Сервірували святковий стіл дерев'яними розфарбованими тарілками, «салотковками», ложками, так званими «кам'яними» мисками, полив'яними глечиками та чарками, скляними бутлями і рюмками [там само, с. 57].

На думку цього автора, їжа та напої впливають і на фізичну, і на розумову, і навіть на моральну сторону людини, отже, особливості національної кухні повинні бути впродовж часу викликати й особливості характеру нації, і її культури. Малорос — великий лакомка. Він любить поїсти ситно і зі смаком, уміє й випити. Знаходить задоволення їсти та пити не наодинці, а в колі родичів і приятелів, у бесіді, де доброзичливий жарт переплітається з лукавим гумором, а викликаний ними серед співбесідників веселий настрій підтримується круговою чаркою горілки. Коли вже підвипито, то, поглядаючи на чарочку горілки, приговорюють: «... чарочка моя кругленька, як я тебе люблю, що ти повненька; так як

коток, котися в роток». І випив; «не погано п'ється, коли в чарці не зостається». Коли добре підгуляють: «... гляну на сволок та й вип'ю чарок сорок, і щоб не бути п'яною, щоб пити — не напиться і набік не звалиться». Якщо хтось відмовляється від чарки, то просять: «та візьміть хоч у руки» або «та торкніть хоч у губу» [там само, с. 2, 3, 5].

Того ж вечора свахи приступали до «покривання» молоді: з неї знімали вінок і вдягали очіпок й намітку. Це символічне приєднання молоді до жіночого гурту під сумні співи знаменувало її остаточне прощання з дівуванням. Після «покривання» неодружена молодь покидала весілля, а молоду виряджали до нової родини. Це — найдраматичніший момент весілля, коли молода прощається зі своєю ріднею, матір'ю, хатою. На воза виносили посаг молоді; скриню, подушки тощо. Весільний поїзд рушав до господи молодого, де їх зустрічала свекруха з іконами й хлібом.

У нову хату молоду переводили через вогонь або ступала вона на долівку нового дому по білому полотну, простеленому від порога до столу. Зазвичай, невістка приїжджала до свекрушиного обійстя з чорною куркою в руках, яку вона кидала під піч, щоб стати рівноправною господинею в новій хаті. Після привітання й частування молодих відводили на шлюбну постіль у комору, а весілля вирувало аж до пізньої ночі, співаючи «сороміцьких» пісень. Коли молода засвідчувала свою цноту, вивішували червоний «прапор». За народними уявленнями, цнотлива молода після першої шлюбної ночі наділялася здатністю приносити багатство й примножувати добробут [8].

Далі весілля справляли в хаті молодого лише одружені чоловіки й жінки, молодь не допускали. Гості рядилися циганами й ходили селом з піснями та витівками, збирали харчі (в основному курей) на обід. Якщо в родині одружували або віддавали заміж останню дитину, то батьків катали селом у возикові, гоїдали в рядні або купали в річці.

Таким чином, українські весілля мають безліч регіональних особливостей, але всім їм притаманний єдиний сценарій і визначені ролі. Це — справжня вистава з яскравими художніми засобами, своєю магією та символікою.

Перспективним предметом досліджень у царині української обрядової культури може стати феномен використання етнічних особливостей у проведенні сучасного весілля.

Список літератури

1. Весілля [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>. — Загол. з екрану.
2. Войтович В. М. Міфи та легенди давньої України / В. М. Войтович. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2009. — 392 с. : іл.
3. Дмитренко М. Українське весілля / Микола Дмитренко // Народознавство : всеукраїнський фольклорно-етнографічний часопис. — 1996. — № 32, 33.
4. Єфремова Л. О. Наспіви українських весільних пісень : моногр. / Людмила Єфремова. — К. : Наук. думка, 2006. — 191 с.
5. Иванов П. В. Жизнь и поверья крестьян Кулянского уезда Харьковской губернии / П. В. Иванов ; упор. та передмова М. М. Красикова. — Х. : Май-

дан, 2007. — XLIII, 216, X, 58 с. — (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини». Вип. 2).

6. Обрядовість у весіллі сьогодні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http:// ru.wikipedia.org/wiki](http://ru.wikipedia.org/wiki). — Загол. з екрану.
7. Українська радянська енциклопедія / за ред. М. Бажана. — 2-ге вид. Т. 2. — К., 1978. — С. 203.
8. Українські весільні обряди [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http:// www.musart.org.ua/blog/?p=35](http://www.musart.org.ua/blog/?p=35). — Загол. з екрану.

Надійшла до редколегії 14.12.2010 р.